

культурную жизнь древнерусского общества. Предметом особенного внимания стала проблема государственно-церковных отношений в интерпретации профессиональных историков и церковно-религиозных деятелей периода 20–80-х гг. XX в. Выясняются особенности подходов разных авторов к изучению этого вопроса, подвергаются критическому анализу их взгляды, оценки и выводы.

Ключевые слова: историография, украинская диаспора, Киевская Русь, христианизация, религия, церковь, государственно-церковные отношения.

Tymofii Zinkevych. The Problem of Christianization of Kyiv Rus in the Coverage of Ukrainian Diaspora's Historiography. The article deals with the analysis of the main proceedings of Ukrainian diaspora's researchers on the history of religion and Church in Ukraine devoted to the historical preconditions and the main stages of Christianization of Kyiv Rus, highlighted the influence of Christianity on the socio-political, socio-economic and cultural life of ancient Rus society. The subject of special attention became the problem of state-church relations in the interpretation of professional historians and church-religious figures of the 1920–1980s. The peculiarities of the approaches of different authors to the study of this problem have been clarified; their opinions, assessments and conclusions have been critically analysed.

Key words: historiography, Ukrainian diaspora, Kyiv Rus, Christianization, religion, church, state-church relations.

Стаття надійшла до редколегії
07.12.2018 р.

УДК 930:314.122.6(477.4)

Неля Романюк

Етнічні громади Правобережної України в історичних дослідженнях

Розглянуто історіографію етнічної історії Правобережної України періоду економічної модернізації (1861–1914 рр.), внесок поляків, євреїв, німців і чехів у соціально-економічний розвиток Київщини, Поділля та Волині.

Ключові слова: історіографія, етнічні громади, колонізація, господарська діяльність, Правобережна Україна.

Постановка наукової проблеми та її значення. Гармонізація міжетнічних відносин є одним із важливих завдань державної влади. У зв'язку з цим актуальним залишається вивчення історичного аспекту цієї проблеми. Тим більше, що в сучасному світі в умовах процесу глобалізації зростає загроза втрати національної ідентичності та взагалі – зникнення деяких народів. Набувають гостроти проблеми між-етнічних конфліктів, мирного співіснування народів заради задоволення необхідних життєвих потреб, збереження довкілля, охорони здоров'я.

Мета статті – аналіз досліджень проблеми етнічних спільнот Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст. у працях українських і зарубіжних істориків.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів досліджень. За Всеросійським переписом населення 1897 р. у Правобережній Україні основну частину становило корінне українське населення – воно проживало переважно в сільській місцевості, оскільки традиційно основною сферою діяльності була праця на землі. На це звертав увагу український статист і діяч національного руху О. Русов. Проаналізувавши матеріали перепису, він дійшов висновку, що «[...] у роботах на здобуття матеріалів їстівних українці переважають всі народи, які живуть у Російській імперії, обробляти ж сі першорядні продукти в ковбаси, цукор, пиво тощо, щоб сим заробляти собі засоби життя, вони не так здатні, як інші, бо сим займаються вдвоє менше од всіх других. Так само вдвоє, або далеко менше, ніж уся людність держави, українці отдають працю на виріб матеріалів для одяжі, для будівлі хат і всяких речей життя, на транспорт або громадську службу; у ділах торговельних, банкових і дрібного кредиту українців менше, ніж серед усієї людності Росії; так само і тих, що живуть без корисної праці для інших, серед українців менше. Всі сили український народ отдає на здобування сириці для їжі – цієї найпершої потреби, важнішої од одіжу і будівлі» [20, с.105].

Разом з українцями на спільній території мирно вживалися різні етноси, зумовлюючи розмаїття господарського та культурного життя. Об'єднувальним фактором була праця в напрямі соціально-

економічного розвитку краю. Помітний вияв цього ми можемо простежити в особливостях господарської й підприємницької діяльності різних етносів, особливо переселенців-колоністів, переселення яких заохочувалося російським царизмом як для піднесення рівня сільського господарства, так і для створення противаги польському й українському впливам. Так, за Всеросійським переписом 1897 р., у Київській губернії проживали 12,1 % євреїв, 5,9 % росіян, 1,9 % поляків. Відповідно, у Подільській губернії євреї становили 12,2 %, росіяни – 3,3 %, поляки – 2,3 %. Найбільшою строкатістю за національним складом населення відзначалася Волинська губернія. З інших національностей найбільш численними були євреї – 13,2 % усього населення. По 6 % нараховувало представництво поляків і німців. Росіяни становили 3,5 % населення губернії, чехи – 1,47 %.

Всеросійський перепис населення 1897 р. наводить відомості про господарську діяльність і підприємництво в Україні представників різних етносів. Він засвідчив, що в промисловості та торгівлі провідне місце належало поряд з іноземними російським, польським та єврейським підприємцям. Українські підприємці серед самодіяльного населення, яке жило з прибутків від капіталів, становили 29,12 %, російські – 38,64 %, польські – 8,97 %, а єврейські – 15,68 %. Відповідно, торгівлею та торгово-кредитними операціями займалося 13,43 % українців, 16,24 % росіян, 1,03 % поляків і 63,72 % євреїв, які після українців та росіян займали третє місце за кількістю серед населення України.

Особливістю етнічного складу населення Правобережжя була найбільша, порівняно з іншими регіонами, частка євреїв, які за чисельністю посідали друге місце, а в значній кількості міст українці поступалися за чисельністю представникам єврейського народу. Висока концентрація єврейського населення на території Київської, Подільської та Волинської губерній пояснюється тим, що царська влада відвела цей регіон для їх постійного проживання т. зв. «смугу осілости». Ставлення до єврейського етносу з боку самодержавної влади було неоднозначним. Періоди ліберальної політики щодо євреїв чергувалися з періодами обмеження їхніх прав. Російським царизмом створено систему заборон, спрямовану на обмеження загальнолюдських прав та економічних можливостей євреїв. Незважаючи на важкі обставини життя, представники єврейського етносу були характерним прикладом підприємливої людини: займалися дрібною торгівлею, ремеслами, здійснювали функції посередника в торговельних операціях, надавали кредити під відсотки, орендували землю, засновували шинки тощо.

Польський етнос почав формуватися на українських землях ще в часи Литовсько-Польської доби й особливо активно – після Люблінської унії 1569 р. Як відомо, землі Правобережної України, які входили до Речі Посполитої після її поділів наприкінці XVIII ст., були включені до складу Російської імперії. Зрозуміло, що тут проживало польське населення та ще довго зберігалися польські порядки, польська мова залишалась у школах, судочинстві, адміністрації. Польська шляхта була не лише соціальним, економічним і культурним впливом, але й політичним станом, який не хотів миритися зі втратою незалежності. Відтак, незважаючи на те, що російська адміністрація вже функціонувала, Правобережжя ще довгий час перебувало під польським впливом. Участь польської шляхти в повстаннях 1830–1831 та 1863 рр. підірвала становище поляків. Після придушення польських повстань активних учасників вислали, у частини поміщиків конфіскували землі. Полякам заборонялося купувати, орендувати землю; припинено можливість отримання ними кредиту в банку [21, с. 31–49].

Після трьох поділів Польщі царизм узяв курс на інтенсивну русифікацію Правобережної України. Урядовцям, дворянам та поміщикам центральних губерній Росії надано пільгові умови придбання у власність та орендування земель у Правобережній Україні. Одночасно з поширенням російського адміністративного устрою почалося витіснення звідси польських землевласників і насадження російських поміщиків, особливо після придушення польських повстань. Унаслідок такої політики російського царизму протягом XIX ст. на Правобережній Україні з'явився значний прошарок великих землевласників російського походження, тим самим звужувались економічні можливості для українських та польських поміщиків. Але, незважаючи на різні обмеження, заборони й репресивні заходи, частка польського елемента в господарській діяльності та підприємстві в губерніях Правобережжя залишалася значною. Це пояснювалося, по-перше, значними розмірами польського землеволодіння, яке пройшло тривалий шлях розвитку й міцно вкоренилося, а по-друге, тим, що поляки показували приклад господарювання.

Упродовж 1870–1900-х рр. на тлі активізації процесу заснування колоній зростав дослідницький інтерес до соціально-економічного розвитку колоністських господарств. Проблеми іноземної колонізації Південно-Західного краю аналізували окремі царські чиновники, зокрема статський радник О. Воронін [5]. З'явилися дослідження, які мали оглядово-аналітичний, узагальнювальний характер. До них відносимо праці А. Забеліна, у яких здійснено спробу проаналізувати причини еміграції, географію

розселення німців і чехів, динаміку зростання їхнього землеволодіння в Київській, Подільській і Волинській губерніях. [8].

У працях В. Антоновича [1], М. Драгоманова [7], А. Суботіна [22; 23] тощо розглянуто питання національної політики російського царизму, досліджено національну структуру населення України й, зокрема, роль різних етносів у соціально-економічному розвитку Правобережжя XIX – початку XX ст. Подвижницьку роботу з вивчення краю провів український етнограф П. Чубинський, який, здійснивши три експедиції територією Південно-Західного краю, зібрав фактичний і статистичний матеріал із життя етнічних груп регіону та систематизував його в спеціальному томі видання [25]. Він одним із перших зробив спробу показати сферу зайнятості, розкрити особливості господарювання національних меншин.

Суть єврейського питання в Україні, на думку українського мислителя другої половини XIX ст. М. Драгоманова, полягала в тому, що в цій країні «євреї були одночасно і нацією, і релігією, і станом» (виділено автором). М. Драгоманов створив соціологічний портрет єврейської меншості в Україні. Згідно з його аналізом, приблизно третину становили люди, які працюють і виробляють, селяни, робітники, ремісники, фахівці й ін. Друга третина була виразно паразитичною та експлуаторською: корчмарі, кредитори, лихварі, торговці, посередники, орендарі, які представляли інтереси держави або великих земельних власників і т. ін. Третя група коливалася між цими двома. Поряд із цим М. Драгоманов визначив існування великої групи єврейських бідняків та жебраків [7, с. 120].

Про етнічний аспект підприємницької діяльності йдеться в праці А. Суботіна «Єврейській впроцьовує його правильному освіщені», у якій наведено оцінку І. Бліоха комерційної діяльності євреїв, які спростовують офіційні дані стосовно того, що євреї, складаючи 10–12 % усього населення, серед торговців становили 75 %. До того ж вносили в цю сферу не завжди високоморальні способи конкурентної боротьби. При розгляді І. Бліох використав дані Вищої комісії з єврейського питання, які зведено на основі поіменних списків казенних палат. Вони свідчили, що в губерніях смути осілості серед купців євреї становили 55,5 %, тобто на 19,5 % менше, ніж офіційно поширювалося. Характерно те, що євреї торгували товарами, які мали швидкий збут, хоч і з невеликим відсотком доходу. У той же час дохід російських торговців становив 10–15 %, у євреїв – 2–5 % [23, с. 80]. Навівши вказані дані, Бліох водночас привів положення з доповіді Вищої комісії з єврейського питання про те, що «характер єврейської торгівлі вигідний для держави, так як євреї пов'язують торгівельними відносинами віддалені райони, задовольняючись набагато меншими баришами, ніж купці-християни».

А. Суботін в економічному дослідженні за 1887 р. Волинської губернії відзначив, що «головне заняття євреїв тут, як і всюди, – ремесла і торгівля; в губернії рахується до 37 тис. євреїв-ремісників, 13 тис. торговців; в руках євреїв 658 фабрик і заводів із загальним оборотом в 6 млн руб.; це – більше дрібні заклади, середній оборот менше 9 тис. руб.». «Євреї також займаються землеробством; таких у губернії більше 1,5 тис. не рахуючи корчмарів, які теж займаються польовими роботами на орендованих ділянках. Всього у євреїв на правах власності 14,3 тис. дес. землі й в оренді 305 тис. дес., у загальному 319,3 тис. дес. або 5,3 % всієї землі губернії. Багато великих маєтків польських магнатів знаходяться в оренді у євреїв» [22, с. 74, 75].

Із початку 1990-х років в українській історичній науці спостерігаємо введення до наукового обігу мемуарної літератури (спогади, щоденники, листи). Зокрема, у спогадах Т. Бобровського [32], відомого свого часу в краї громадського діяча (опубліковано в 1900 р. у Львові), розміщено відомості про власників маєтків, їх описи, купівлю-продаж та оренду землі тощо. Автор подає власні оцінки розвитку сільського господарства й промисловості краю, зокрема розповідає про здобутки та втрати польських підприємців у цукровій промисловості. Висвітлено конфіскаційну політику самодержавства щодо польських землевласників і підвищення оподаткування після поразки повстання 1863 р. Спеціальним механізмом матеріального пригноблення польських землевласників була офіційно озвучена «контрибуція» в розмірі 10 % від доходу, уведена після придушення повстання 1863 р. [32, с. 509–510].

Серед сучасних українських істориків, які досліджують етнічний аспект соціально-економічного життя Правобережної України XIX – початку XX ст., відзначимо М. Бармака [2], О. Буравського [4], Ж. Ковбу [10], М. Костюка [13], В. Надольську [14], В. Павлюка [15], О. Рафальського [17], О. Суліменка [24], Г. Шпиталенко [27]. У своїх дослідженнях вони висвітлюють внесок національних меншин у господарське освоєння, соціально-економічний розвиток України.

У монографії М. Бармака «Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.)» висвітлено процес заселення, господарське та культурне життя, причини й напрями міграційних потоків серед німецького, чеського та єврейського населення Волинської губернії (1796–1914 рр.). Розкрито роль німецької й чеської меншин у розвитку підприємств переробної промисловості. Щодо

життєдіяльності єврейської меншини показано, що вона займала вагоме місце серед ремісників, зокрема кравців, шевців; переважна кількість євреїв вимушена була займатися дрібною торгівлею.

Проблем становлення та розвитку волинської польської спільноти другої половини ХІХ і початку ХХ ст. стосується монографія О. Буравського «Поляки Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.». У роботі схарактеризовано ступінь розвитку основних галузей господарства поляків – землеробства, цукроваріння, винокуріння, а також борошномельного, кустарного виробництва та торгівлі. Наголошено на ролі та впливові польської общини у промисловому й аграрному житті краю, на зміцненні культурних зв'язків із місцевим українським населенням.

У монографії М. Костюк «Німецькі колонії на Волині (ХІХ – початок ХХ ст.)» уперше в українській історіографії на основі великої кількості раніше невідомих джерел комплексно показав історію німецької колонізації, життя та діяльність німецької національної меншини на Волині в ХІХ – на початку ХХ ст. Простежено причини, динаміку й правові умови колонізації, географію розселення колоністів, процес формування німецького землеволодіння, особливості матеріальної культури, побуту та духовного життя волинських німців.

Автором наведено конкретні факти виробничої діяльності підприємливих німців, зокрема в заснуванні різних деревообробних підприємств. Велике лісопереробне підприємство німецької фірми «Вольф Герман» розміщено поблизу Романова Новоград-Волинського повіту. Скуплений і підданий первинній обробці ліс відправляли до німецьких міст Кенігсберга та Данцига, а потім поставляли на німецькі верфі для корабельних щогл, палуб, а також для виготовлення артилерійських лафетів, шпал й інших потреб німецької армії [13, с. 97]. Біля містечка Вишнівець Кременецького повіту з 1887 р. працював лісопилний завод німецького акціонерного товариства «Берлінська лісова контора». Виготовлені матеріали відправляли до Данцига. У сенсі підприємницької діяльності згадаємо й землеробсько-промислому колонію Кенеберг, яка належала берлінській фірмі «Вільгельм Кене і Берг». Вона володіла 10 тис. землі, лісопилним заводом та власною залізничною віткою до станції Дубно [13, с. 97]. Зрозуміло, що такі масові лісорозробки залишали значні площі вирубаного німцями лісу, що без наступного відтворення мало складні наслідки для лісових багатств Волині.

У дисертації О. Суліменка «Німці Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)» досліджено німецьку колонізацію Волині, господарську та культурну діяльність колоністів у регіоні наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. На основі широкого кола архівних, статистичних, німецькомовних джерел здійснено аналіз походження волинських німців, динаміки їх чисельності та регіонів компактного поселення, форм господарської діяльності, побуту, релігії, освіти колоністів. Установлено факти взаємовпливів українського й німецького етносів у регіоні. Показано внесок колоністів у соціально-економічний розвиток краю.

Національна політика царського уряду на Правобережній Україні стала об'єктом досліджень Н. Щербак, яка, залучивши багатий джерельний матеріал, розкрила діяльність царської адміністрації з русифікації краю, спрямовану насамперед на підриєв соціально-економічних позицій польської шляхти [28]. Історію національних меншин України, їх участь у соціально-економічному розвитку Київщини, Поділля, Волині досліджували Ф. Горовський [6], Я. Хонигсман [6;], А. Найман [6] С. Єлисаветський [6], Ю. Поліщук [16].

У 2007 р. опубліковано біографічний словник В. Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини», який містить понад 500 біографічних статей про поляків та полонізованих представників інших національностей, відомих своєю участю в політичному, громадському й культурному житті Польщі та за її межами, пов'язаних із Вінниччиною в різні періоди історії [11].

Історія польської спільноти Правобережної України перебуває в центрі уваги сучасних польських істориків. Роботам польських дослідників другої половини ХХ – початку ХХІ ст. З. Лукавського [39], Л. Подгородецького [41], А. Єзерського [37], Т. Хшановського [35], Р. Юрковського [29], Д. Клемантовича [38] й В. Зьомека [38] притаманний аналіз багатогранного життя польського етносу на українських територіях, у тому числі й польського дворянства, уміщено цікавий статистичний матеріал.

Зокрема, Р. Юрковський, аналізуючи рівень ефективності господарювання виробників сільськогосподарської продукції, відзначив, що поляки більш рентабельно працювали в Київській губернії, де собівартість вирощення 100 пудів пшениці становила 50 руб., у той час як ціна продажу – 85 руб. На другому місці за показником рентабельності – польські землевласники Подільської губернії: собівартість виробництва 100 пудів пшениці становила 63 руб., а ціна на ринку – 80 руб. Найнижча рентабельність була у Волинській губернії: собівартість вирощених 100 пудів пшениці – 79 руб., а коштували вони на

ринках Волині 80 руб. [29, с. 142]. Це можна пояснити малородючими ґрунтами і якоюсь мірою тим, що частина землевласників господарювали неефективно.

Серед зарубіжних істориків, які досліджують соціальну й етнічну історію Правобережної України, увагу привертає наукова праця директора Центру історії слов'ян Паризького університету (Сорбонна), Президента Французької асоціації розвитку україністичних студій Д. Бовуа «Битва за землю в Україні: 1863–1914: Поляки в соціоетнічних конфліктах» [3]. Спираючись на царські архіви, рапорти та службове листування генерал-губернаторів і губернаторів, поліцейські звіти, протоколи різних комісій у селянських справах, спогади польських поміщиків, Д. Бовуа розглянув польсько-український земельний антагонізм, земельний антагонізм між російськими й польськими поміщиками, роль німецьких, чеських і єврейських орендаторів у становленні нових аграрних відносин у пореформений період.

На думку Д. Бовуа, «Січневе польське повстання 1863 р. стало ідеальним приводом для того, щоби надати репресіям нового розмаху. На зміну десятиліттям панування ознак польської культури і значущості приходить не менш тривала і систематична політика її нищення. Оновлена форма тихої війни на цей раз була скерована в самісіньке серце польської могутності – на землю». Як відзначає у своєму дослідженні Д. Бовуа, «1896 р. росіяни таки домоглися вигідного для себе балансу у володінні землею завдяки низці заходів, як-от: неможливість для поляків скористатися послугами Дворянського банку, створеного 1885 р., заборона київським генерал-губернатором О. Ігнат'євим з 1890 р. передавати землі в пожиттєву власність, пізніша заборона купувати частини спадщини і, врешті, дозвіл на успадкування лише подружжям та по прямій лінії» [3, с. 306].

Вивченню участі єврейських громад в економічному, громадському, політичному, культурному житті краю приділяють увагу Всесвітня федерація волинських євреїв, Товариство волинських євреїв в Ізраїлі. Із 1945 р. у волинських євреїв з'явилося спільне друковане видання – збірник спогадів і документів «Yalkut Wolyn» (Альманах «Волинь»). Його творцем та першим головним редактором був уродженець Рівного Ар'є Аватіхі. У 1957 р. у Тель-Авіві Звягельським земляцтвом Ізраїлю за участі земляків зі США видано альманах «Звягель», який містить багатий історичний матеріал про численні населені пункти Волині [9].

Процеси німецької колонізації досліджували Е. Буш, С. Ніккель, К. Люк й ін. [40]. У 1954 р. у Штутгарті засновано часопис «Heimatbuch» («Красназвачка книга»). Поряд з іншими в ньому опубліковано праці Ф. Рінка, у яких учений показав початки німецької колонізації Волинської губернії наприкінці XVIII ст., карту розміщення материнських і дочірніх колоній та господарську діяльність колоністів [43]. Проблему адаптації німців до місцевих умов України, різні аспекти їхнього господарського життя й підприємницьку діяльність досліджено в роботах Н. Арндта [30; 31], Б. Праксенталера [42].

Н. Арндт, предки якого мешкали в Житомирському повіті та були багатими землевласниками, став одним з ініціаторів створення в Німеччині «Historischer Verein Wollhynien» («Історичного товариства волинян»), яке почало діяльність у 1975 р. Із 1979 р. товариство почало видавати щорічник «Wollhynische Neft» («Волинські зошити»), у якому вміщено праці Н. Арндта, В. Гізбрехта, Г. Гольца, Х. Шмідта та ін. За ініціативою Н. Арндта в 1998 р. видано збірник праць, опублікованих у різних номерах «Wollhynische Neft» у перекладі російською мовою під назвою «Родина Волинь» [19].

Цінною для характеристики господарської діяльності німців є хроніка с. Фасова Рудня на Житомирщині, представлена Л. Кремрінгом, який там народився, а в 1945 р. був висланий на примусові роботи в Свердловськ, де провів 43 роки. «Колонія була заснована в 1875 р. Завдяки тяжкій праці і великій бережливості, наші селяни до початку Першої світової війни змогли досягти кращого рівня життя. Були придбані сільгоспмашини, а також розведені продуктивні стада худоби і коней» [12, с. 128].

Чільне місце в дослідженні чеської еміграції посідають праці чеських дослідників М. Немечека та В. Оліча. У міжвоєнний період опубліковано низку наукових досліджень, які безпосередньо стосувались історії чеської колонізації Волині. Серед них виокремимо роботи відомого славіста чеського походження, уродженця Житомирщини Є. Рихліка [18]. Історію чеської еміграції на Волинь, суспільно-політичний, культурно-освітній і релігійний аспекти висвітлював у своїй праці чеський дослідник Я. Вацулік [34].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вітчизняними та зарубіжними вченими напрацьовано масив наукової інформації, який стосується етнічної історії України другої половини XIX – початку XX ст. Ураховуючи багатогранність цього процесу, бажано продовжувати комплексне дослідження діяльності різних етнічних громад, міжетнічних відносин, ролі поляків, євреїв, німців, чехів в інтенсифікації виробничої сфери, поширенні освітніх і культурних надбань у контексті особливостей суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку українського суспільства того часу.

Джерела та література

1. Антонович В. Б. О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. Извл. из 1-го тома IV части Архива Юго-Западной России, изд. Киевской комиссией для разбора древних актов. Киев: Тип. ун-та, 1867. 461 с.
2. Бармак М. В. Міграційні процеси серед німецького, чеського та європейського населення Волинської губернії (1796–1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1997. 225 с.
3. Бовуа Д. Битва за землю в Україні: 1863–1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах/пер. на укр. З. Борисюк Київ: Критика, 1998. 334 с.
4. Буравський О.А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Соціально-економічне становище та культурний розвиток: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2003. 220 с.
5. Воронин А. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае. 22 с.
6. Горовский Я. С. Евреи Украины: краткий очерк истории/[Я. С. Горовский, Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман, С. Я. Елисаветский]. Киев: Украинско-Финский ин-т менеджмента и бизнеса, Международ. Соломонов ун-т, 1995. Ч. 2. 290 с.
7. Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений: в 2 т./под ред. Б. А. Кистяковского. Париж: Societe nouvelle de edition, 1906. Т. 2. 874 с.
8. Забелин А. С. Военно-статистическое обозрение Вольнской губернии. Киев: Тип. Штаба Киевского воен. округа, 1887. 368 с.
9. Звягель. Тель-Авів, 1957. 235 с. (на ідіш); 1962. 355 с. (на івриті).
10. Ковба Ж. М. Чеська міграція на Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1974. 212 с.
11. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. 1008 с.
12. Кремринг Л. Фасова Рудня. *Родина Вольнь*. Визентхайд; Житомир, 1998. Т. 17. С. 121–145.
13. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX століття). Тернопіль: Підруч. і посіб., 2003. 384 с.
14. Надольська В. В. Національні меншини на Волині (середина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. Луцьк, 1996. 258 с.
15. Павлюк В.В. Вплив шляхетських родів Волині на соціально-економічний та культурний розвиток краю в XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Острогоз: Ун-т «Острозька академія», 2000. 193 с.
16. Поліщук Ю.М., Івченко О. М. Євреї Волині (кінець XVIII – початок XX ст.). Житомир: Волинь, 1998. 192 с.
17. Рафальський О. О. Національні меншини України в XX столітті: історіографія: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.06 «Археологія». Київ, 2001. 45 с.
18. Рихлік Є. А. Чехи на Житомирщині. *Чехи на Волині: історія і сучасність*: праці Житомир. наук.-краснавч. т-ва дослідників Волині. Житомир: «Волинь», 2001. Т. 24. С. 115–117.
19. Родина Вольнь. Сборник статей и воспоминаний о жизни немцев на территории современных Житомирской, Ровенской и Вольнской областей Украины, составленный на основании публикаций немецкого исторического общества «Вольнь» у «Вольнских тетрадах» («Wolhynische Hefte»). Житомир; Визентхайд, 1998. С. 87–88.
20. Русов О. Про заняття українців по перепису 1897 р. *Записки українського наукового товариства у Києві*. 1909. Кн. 5. С. 97–110.
21. Свод Законов Российской империи, дополненный по предложениям 1906, 1908, 1909 и 1910 г. и позднейшими узаконениями 1911 и 1912 г. Санкт-Петербург, 1913. Кн. 3. Т. X.
22. Субботин А. П. В черте еврейской оседлости. Санкт-Петербург: Тип. Северного телеграф. агенства, 1890. Вып. 2. 240 с.
23. Субботин А. П. Еврейский вопрос въ его правильномъ освещении (в связи с трудами И. С. Блюха). Санкт-Петербург: Тип. А. Е. Ландау, 1903. 63с.
24. Суліменко О. Г. Німці Волині (кінець XVIII- початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. 189 с.
25. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западном крае, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел/[материалы и исследов. собр. П. П. Чубинским]. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7.
26. Хонигсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины: краткий очерк истории. Киев: Украинско-финский ин-т менеджмента и бизнеса; Международ. Соломонов ун-т, 1993. Ч.1. 176 с.
27. Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2003. 198 с.
28. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття). Київ: ПЦ «Ризографіка», 2005. 616 с.

29. Юрковський Р. Польське землевласництво Північно-східних територій 1864–1904. Варшава, 2001. 406 с.
30. Arndt N. Die Deutschen in Wolhynien. Ein kulturhistorischer Überblick. Würzburg: Kraft Verlag, 1994. 96 s.
31. Arndt N. Die Schitomirer Arndts. Würzburg: Holzner. Verlag, 1970. 151s.
32. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Warszawa: P/W, 1979. T. I. 506 s.
33. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Warszawa: P/W, 1979. T. II. 577 s.
34. Vazulik J. Dejiny volynskych Cechu (Leta 1868–1914). Praha, 1997. 211 s.
35. Chrzanowski T. Dziedzictwo: ziemianie polscy i udział ich w życiu narodu. Kraków: Wydawnictwo ZNAK, 1995. 296 s.
36. Holz H. Deutscher Anteil am Handel und Gewerbe in Wolhynien. Wolhynische Hefte. 1984. N 3. S. 127–152.
37. Jezierski A. Problemy rozwoju gospodarczego ziem polskich w XIX i XX w. Warszawa: Książka i Wiedza, 1984. 294 s.
38. Klemantowicz D., Ziomek W. Polacy w uprzemysłowieniu Wołynia w latach 1864 – 1914. *Ucrainica Polonica*. Київ; Житомир, 2004. Т. 1. 444 s.
39. Lukawski Z. Polska w Rosji 1863–1914. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdan'sk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawn. Polskiej Akademii Nauk, 1978. 229 s.
40. Nickel S. Die Deutschen in Wolhynien. Kiev, Charkow: Staatsverlag der nationalen Minderheiten der USSR, 1935. 125 s.
41. Podhorodecki L. Dziej'e Kijowa, 2t. /L. Podhorodecki. Warszawa: Książka i Wiedza, 1982. 329 s.
42. Praxenthaler B. Anten-bestande über Wolhyniendeutschen im Gebietsarchiv Shitomir. München: Osteuropa Institut, 1995. 101 s.
43. Rink F. Die Wolhyniendeutschen: Ihr Werk und Schicksal. *Heimatbuch*. Stuttgart, 1959. – S. 39–53.
44. Jurkowski R. Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864-1904: działalność społeczno-gospodarcza. *Warszawa: Przegląd Wschodni*, 2001. 603 s.

Неля Романюк. Етнічніє общества Правобережной Украины в исторических исследованиях. В статье рассматривается историография этнической истории Правобережной Украины периода экономической модернизации (1861–1914 гг.), вклада поляков, евреев, немцев и чехов в социально-экономическое развитие Киевщины, Подоллии и Волини. Отечественными и зарубежными учеными наработан массив научной информации по проблемам производственной деятельности, культурно-образовательных аспектов жизни разных этносов, их взаимоотношений с коренным украинским населением.

Ключевые слова: историография, этнические общества, колонизация, производственная деятельность, Правобережная Украина.

Nelia Romaniuk. Ethnic Societies in Historical Research of Right Bank Ukraine. The historiography of the Right Bank Ukraine ethnic history during economic modernization (1861–1914) and the contribution of Polacks, Jews, German and Czechs into social and economic development of Kyivshchyna, Podillya and Volyn have been considered in the paper. The array of scientific information on productive activity, on cultural and educational aspects of different ethnoses and their interaction with indigenous Ukrainians has been developed by native and foreign scientists.

Key words: historiography, ethnic societies, colonization, economic activity, Right Bank Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії
18.11.2018 р.

УДК 930.25(477)

Валентина Надольська

Демократичні перетворення в архівній галузі України

У статті виконано аналіз процесів демократизації архівної галузі доби української незалежності. Нові підходи до її розвитку закріплено в правовій базі, розробці та реалізації цільової державної політики, децентралізації, розширенні доступу до архівної інформації, формуванні інформаційної бази архівних документів, налагодженні міжнародної співпраці у всесвітньому архівному середовищі.

Ключові слова: архівна галузь, архівне законодавство, архівні установи, Національний архівний фонд, доступ до архівних документів, Україна.